Ben Verbong

HET MEISJE

Het omslag van het filmscript plakte aan mijn hand, hoewel het een opvallend koude lentedag was. De zon zocht zich een weg tussen de jachtige wolken en de wind stuwde het water in de gracht tegen de boten die daarop meedeinden.

Ik liep door de Jordaan, niet ver van waar ik destijds woonde, op zoek naar een nummer op de Egelantiersgracht.

Het zou de eerste keer worden dat ik een boek van een bekend schrijver ging verfilmen en mijn plannen hadden, toen ik hem aan de telefoon vertelde wat mij voor ogen stond, van zijn kant tot lange stiltes geleid. Onervarenheid leidt tot stoerheid, zo ook bij mij, terwijl ik nog nauwelijks in de wereld had rondgekeken.

Na mijn aanbellen sprong de deur open en riep iemand van

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 385 02-10-2020 16:18

ver dat ik twee trappen op moest. Boven stond de kleine maar krachtige man die ik herkende van krantenfoto's en televisieoptredens. 'De Vries, zeg maar Theun'. Hij sprak met een vaste stem maar zijn bewegingen maakten duidelijk dat hij niet gewend was om onbekenden te ontvangen, hij maskeerde zijn verlegenheid met een glimlach. Om zijn lichaam hing een slobberige bruine broek met erover een grijs ruim zittend vest, iemand zonder lichaam. Hij was vooral bekend door zijn romans met een politieke lading, een zeldzaamheid in de Nederlandse literatuur.

Weer die aarzelende glimlach toen hij vroeg of ik koffie wilde. Hij ging handig in de weer in het keukentje terwijl ik vanuit de stille woonkamer toekeek. De zon wierp af en toe een lichtbaan over de bank en de salontafel en zette de kamer kort in een gloed, om zich vervolgens weer abrupt terug te trekken.

Achter me hoorde ik iemand met een stok de trap opkomen. Een kleine gedrongen vrouw kwam de kamer in en keek me met een ondeugende glimlach om haar gitzwarte ogen aan. Theun kwam uit het keukentje en stelde haar voor als zijn vriendin Henriëtte. Ze woonde op een andere etage en had iets aan haar heup waardoor ze zich wiegend voortbewoog. Ze gaf les op een gymnasium, ik meen me te herinneren Frans, en ze was blij dagelijks onder jonge mensen te kunnen zijn. Ze leek me een docente van wie je met plezier les krijgt, zelfs met een hekel aan de Franse taal. Haar warmte vulde de kamer met een geanimeerde sfeer, die daarvoor door Theun vol onwennigheid was geweest. Contrasten die elkaar aanvullen, schoot het door mijn hoofd.

Maar na de koffie moesten we het toch over zijn roman *Het meisje met het rode haar* hebben die ik wilde verfilmen. Ik schreef samen met Pieter de Vos aan het script en had Theun aan de telefoon al verteld dat ik zo dicht mogelijk bij het boek wilde blijven, maar een ding weigerde over te nemen, namelijk dat het om een communistische verzetsstrijdster zou gaan.

Henriëtte was na de koffie weer naar beneden gegaan en had

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 386 02-10-2020 16:18

de gemoedelijke sfeer ook meteen meegenomen. Theuns roman ging uitdrukkelijk over een communiste. Dat klopte, maar zijn boek was geschreven in de jaren vijftig en was bedoeld om de communistische partij, waarvoor hij ooit in de Amsterdamse gemeenteraad had gezeten en die door de inval van Rusland in Hongarije ook in Nederland met de rug tegen de muur was komen te staan, te ondersteunen. Hoe losten we dit op?

Theun keek zwijgend naar de salontafel en vroeg of ik misschien nog een kop koffie wilde en tot zijn teleurstelling sloeg ik zijn aanbod af.

Het was nu 1979 en de geschiedenis wordt niet alleen op basis van nieuwe feiten maar ook van nieuwe visies telkens herschreven. Ik maakte hem duidelijk dat Hannie Schaft voor mij allereerst een strijdster voor de vrijheid was geweest, vrijheid voor iedereen ongeacht zijn of haar politieke kleur en dat een ideologie die met geweld een heilstaat nastreeft, haar motieven zouden vertroebelen. Ik onderbouwde mijn visie met het feit dat er nooit een lidmaatschapskaart van Hannie Schaft was gevonden en het nog maar de vraag was of ze werkelijk 'van de partij' was geweest. Dat hij haar destijds in zijn politieke strijd in zijn roman had gebruikt, prima, maar mijn motief had te maken met wat er op dat ogenblik op straat gebeurde. De vrouwenbeweging was actief in de vorm van een ludieke Dolle Mina of de woedende 'Baas in eigen buik'-beweging. *Het meisje met het rode haar* moest het publiek in dát bewustzijn gaan raken. Niet de strijd van een communiste tegen het fascisme maar de strijd van vrouwen in een mannenwereld, daar ging het mij om.

Ik bladerde naar het einde van het script en las Theun de monoloog voor van de Duitse officier die Hannie na haar arrestatie ondervraagt: 'Kommunismus, Terrorismus, alles Wurscht. Romantik. Eine Frau wie sie gehört ins Haus. Verheiratet mit einem anständigen Man, für den sie sorgt. Sie bekommt Kinder, ihr Mann arbeitet, sie sorgt für die Kinder...' waarop Hannie Schaft

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 387 02-10-2020 16:18

hem in zijn gezicht spuwt en zo haar doodvonnis tekent.

Theun keek naar het tapijt en wipte met zijn schoen zachtjes tegen de poot van het salontafeltje waardoor de lepeltjes naast de kopjes zacht rinkelden. Tegenover me zat een man die conflicten schuwde.

Om de stilte te doorbreken stelde ik dat het voor mij een halszaak was en dat ik, als ze een communiste moest blijven, de film niet zou maken.

Waar ik op hoopte gebeurde, hij reageerde opgelucht omdat ik hem dwong mijn voorstel te accepteren. Hij werd zo voor het blok gezet dat hij niet anders kon en bovendien vond hij dat mijn film een eigen verantwoordelijkheid had ten opzichte van zijn roman. Haar rechtenstudie zou haar doen opstaan tegen onrecht en niet haar communistische idealen, vulde ik aan. Misschien had zijn opluchting ook iets te maken met de afkeer die hij zelf inmiddels had ontwikkeld van Lenin, Stalin, Trotski en die andere trawanten, maar wilde hij zijn visie in de roman niet publiekelijk afvallen.

Het was of hij een aardappel uit zijn keel had gehoest en hij vroeg of ik een borrel wilde. Terwijl daarbij nog enkele haringen op tafel kwamen vloeide het gesprek door naar de oorlog, het verzet en zijn politieke visie waarmee hij ook de actuele situatie becommentarieerde. Theun bleek een man die zich verschool achter het uiterlijk van een kantoorbediende (uniform met andere groten als Achterberg en Vestdijk) die zijn leven lang had gewijd aan een diep doorleefd ideaal.

Toen ik vroeg naar het opzeggen van zijn lidmaatschap van de CPN schoot de aardappel weer in zijn keel. Moeilijk, vond hij. Het moment dat hij besefte dat het communistische ideaal was geperverteerd in de Goelag in Rusland en de Culturele Revolutie in China, had hij ervaren als de zwaarste nederlaag uit zijn leven. Hij moest tegenover de buitenwereld die hem altijd al verdacht vond om zijn communistische sympathieën toegeven dat hij zich

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 388 02-10-2020 16:18

had vergist. Niet in zijn ideaal maar in de mensen die dit ideaal hadden moeten verwezenlijken, een onderscheid dat de buitenwereld toen niet maakte en later ook niet zou maken.

Omdat Theun dat besefte, bleef het een last die hij na al die jaren nog steeds met zich meedroeg. Wegkijken van de verschrikkingen gepleegd in naam van de zuivere leer was voor hem onomkeerbaar, temeer omdat hij de morele windvaan miste waarmee politici zich het leven aangenaam maken.

Bij het afscheid onderstreepte hij zijn hartelijkheid door me enkele van zijn romans mee te geven nadat hij ze op mijn verzoek had gesigneerd. Het leek een beetje alsof hij zich schaamde voor dat gebaar, maar het kwam duidelijk van een aimabel mens.

Twee jaar later

Het was een snikhete zomerdag en we hadden in het oosten van het land de film, drie weken voor de feestelijke première, voor journalisten vertoond. Ik had me voorbereid op de kritiek dat Hannie Schafts communistische achtergrond onderbelicht was gebleven, maar daar begon niemand over. Mijn hemd plakte aan mijn rug toen ik uit de auto stapte en het koele productiekantoor inliep. Waar het er meestal levendig aan toeging, was het nu opvallend stil, alleen het getik van de typmachines was te horen.

Een van de producenten zat voorovergebogen aan zijn bureau. Hij staarde naar een opengescheurde envelop en een brief die voor hem lagen. Ik keek hem verbaasd aan toen hij de brief naar mij toeschoof. Het geluid van de schrijfmachines om me heen verstomde. Op een vel papier waren uit tijdschriften geknipte letters geplakt die een zin vormde: DE REGISSEUR VAN HET MEISJE MET HET RODE HAAR ZAL WORDEN GELIQUIDEERD. Zo'n klunzige brief die iedereen kent uit kinderfilms en natuurlijk dacht ik meteen aan een grap, maar de scherpe kogel die bij die

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 389 02-10-2020 16:18

brief in de enveloppe zat en die de producent op zijn rechte kant tussen ons in zette, maakte de zaak toch wat ernstiger.

Bij het hoofdbureau van de politie werd ik meteen tot de chef toegelaten. Een man in een fel geruit hemd met korte mouwen, sigaar in zijn mond, handen achter zijn hoofd en zweetplekken onder zijn oksels ontving me met een brede glimlach. Zijn stem baste tot op de gang en hij lachte het hardst om zijn eigen grappen.

Nee, ik moest dit wel serieus nemen, want dat deden zij ook en hij zou de zaak laten onderzoeken.

Buiten op straat prikte de zon op mijn huid, het onweer dat in de verte opdoemde zou een einde maken aan de al dagen aanhoudende hitte.

Was er echt iemand die me wilde vermoorden? Maar hoe dan? Een pistool op mijn hoofd? 's Avonds vanuit een portiek? Vergiftiging? Wurging?

Ga maar zolang ergens anders wonen, had de chef van de politie met een grijns tegen me gezegd, zichtbaar genietend van mijn angst. Eigenlijk bedoelde hij onderduiken, maar die term wist hij in verband met het onderwerp van mijn film te vermijden.

Ik verschanste me in mijn werkkamer boven een bioscoop in de bocht van de Nieuwendijk. Een compleet in Jugendstil ingerichte etage met de kajuit van de boot van de oorspronkelijke eigenaar op het dak: een betere plek om te schuilen was er niet. Terwijl buiten een draaiorgel vrolijke deuntjes speelde, zat ik op de bank en voelde de euforie die bij mij was ontstaan na de eerste persvoorstellingen van de film omslaan in onrust. De vraag wie mij wilde vermoorden en vooral waaróm nam me meer en meer in beslag. Ik belde Theun; die was gelukkig door niemand benaderd en om hem niet ongerust te maken vertelde ik hem ook niks. Zou de dreiging werkelijk van teleurgestelde communisten komen?

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 390 02-10-2020 16:18

Op de avond van de première stond er voor het City Theater op het Leidseplein een aantal agenten in lange zwarte jassen en witte handschoenen in het licht van de ondergaande zon. Ze straalden feestelijkheid uit maar waren bedoeld als voorzorgsmaatregel. Onder het premièrepubliek mengden zich rechercheurs in partykleding en 's middags was het hele gebouw doorzocht op explosieven. Er werd niets gevonden.

Omdat ik te gespannen was om tussen het publiek naar de film te kijken was ik met een fles champagne in een van de pluchen fauteuils in de lounge gaan zitten. Halverwege de voorstelling kwam iemand van het personeel de trap af hollen, op zoek naar de bedrijfsleider. Pas toen hij met grote gebaren tegen de bedrijfsleider begon te praten en ze beiden in mijn richting keken, merkte ik dat er wat aan de hand was. De bedrijfsleider stelde de medewerker gerust en gaf opdracht gewoon door te gaan met de vertoning. Ze glimlachten naar mij, maar ik had gehoord waarover ze spraken. Iemand had telefonisch laten weten dat er een bom in het gebouw lag en er nog tijdens de voorstelling een aanslag zou plaatsvinden. Ik dronk mijn glas in een teug leeg en vulde het meteen weer om de adrenaline te verdunnen die door mijn lichaam raasde.

Maar er gebeurde niets en het premièrepubliek zou nooit weten wat er zich achter de schermen had afgespeeld. Wij wisten het wel maar we zwegen, zeker naar de pers toe, ook over de bommeldingen die tegelijkertijd in Den Haag en Rotterdam waren geweest, want wie riskeert zijn leven om een film te kunnen zien? Onze film zou grandioos zijn geflopt.

De afterparty was chaotisch en zo vol opwinding dat ik Theun tussen de genodigden niet terug kon vinden, maar een dag later belde hij mij om me te feliciteren. Over de bommeldingen zweeg ik.

Toen ik na enkele weken weer thuis kon wonen bedaarde de heisa rond de film. Tot op die ochtend dat ik de post van de vloer

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 391 02-10-2020 16:18

raapte. Er zat een kaart bij zonder postzegel en zonder afzender. Vreemd. Mijn adres stond er wel duidelijk op en toen ik de kaart las was het alsof iemand de lucht uit mijn longen zoog. Op de kaart stond dat 'wij van de ss heel andere insignes op ons uniform droegen dan in de film, of we niet beter hadden kunnen rechercheren'. Een ss'er die de film was gaan zien, had de moeite genomen om mijn adres uit te zoeken, zo'n kaart te schrijven en die dan persoonlijk bij mij in de bus te stoppen. Zonder postzegel of afzender, zodat ik niet wist wie hij was maar hij wel wist waar ik woonde.

Niet vanuit de communistische hoek maar van een heel andere kant kwam de reactie. Deze ss'er had de film begrepen, want het ging mij in de film niet om goede Nederlanders en slechte Duitsers, maar om goede en foute Nederlanders en bovendien, tot die laatste groep behoorde hij. Opnieuw naar de politie? Mijn machteloosheid sloeg om in woede. Ik informeerde de politie voor het geval er werkelijk iets zou gebeuren. Bovendien kon die ss'er ook achter de bommelding van de première zitten. Dat bleek niet het geval, want de politie wist intussen dat het ging om iemand uit Haarlem die familieleden had verloren bij de executies van de Duitsers als represailles op een aanslag van Hannie Schaft en die had gezworen te voorkomen dat Schaft ooit een heldin zou worden.

Ze adviseerden me op mijn hoede te blijven maar een acuut gevaar was er volgens hen niet. Ik was ook absoluut niet van plan weer te gaan schuilen en mijn bewegingsvrijheid op te geven. Sterker nog, ik raakte er in mijn verontwaardiging steeds meer van overtuigd dat het juist was geweest dat ik in de film mijn eigen visie was gevolgd. Wat ik wel besefte was dat de oorlog misschien fysiek afgelopen was, maar in de hoofden van de mensen voortwoedde.

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 392 02-10-2020 16:18

Twintig jaar later

In de stapel post die mijn vrouw me aanreikte toen ik terugkwam uit Duitsland waar ik net een film had gedraaid, zat een handgeschreven kaart van Theun. Hij feliciteerde me met het winnen van de Deutscher Filmpreis voor een bioscoopfilm die ik had geregisseerd.

Hij had mij ooit verteld dat hij collega's die een belangrijke prijs wonnen altijd een felicitatie stuurde, ook al kende hij ze niet persoonlijk. Waarom? Omdat hij vond dat ze die verdienden. Op mijn vraag of hij ook felicitaties kreeg als híj een literaire prijs won, moest hij verlegen lachend toegeven dat het omgekeerde vrijwel nooit het geval was. Maar dat weerhield hem er niet van zijn collega's kaarten te blijven sturen.

De verfilming van *Het meisje met het rode haar* was door de jaren een blijvend succes gebleken en met de heruitgaven van zijn roman had hij een groot en nieuw publiek weten te bereiken. *De Waarheid*, een communistische krant op sterven na dood toen de film in première ging, had Theun er wel toe weten te bewegen om toe te geven dat die film misschien dan wel oké was, maar het feit dat het communisme er nauwelijks in voorkwam een schandaal was. Het had inderdaad wel ietsje meer mogen zijn, zei hij zuinig in een interview.

In de jaren erna voerden we regelmatig gesprekken over verfilmingen van zijn andere romans, maar het kwam er niet van en we verloren elkaar uit het oog toen ik op uitnodiging van een Duitse studio in de vs aan de slag ging.

Ik vond zijn kaart met felicitaties zo verrassend dat ik besloot hem na al die jaren weer eens op te zoeken.

De sneeuw op de gracht had zijn betovering al verloren en smakte onder mijn laarzen. Aan enkele witte daken kon je zien waar niemand thuis was; handig voor inbrekers, dacht ik nog. Wat was

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 393 02-10-2020 16:18

er ook weer met dat huisnummer? Bij mijn eerste bezoek was ik te laat gekomen omdat ik dat nummer niet zo snel kon vinden.

Op de Egelantiersgracht, ter hoogte van de plek die ik me meende te herinneren, kwam aan de overkant een jong echtpaar met een kinderwagen naar buiten. Ik vroeg of zij misschien wisten waar Theun de Vries woonde. Ze keken me verbaasd aan, want die naam zei hun niets. Ik vroeg of ze nooit van de beroemde schrijver hadden gehoord die hen als overbuurman toch bekend zou moeten zijn, maar nee, die naam kenden ze niet en een oudere man aan de overkant, daar wisten ze ook niks van, terwijl ze daar al drie jaar woonden.

Ik vertelde dat hun overbuurman een beroemd schrijver was van meer dan honderd romans en die grote prijzen voor zijn werk had gekregen. Ze gaven toe nog nooit van hem gehoord te hebben en het was duidelijk dat ze daar ook geen verandering in wilden brengen.

Ik vond het nummer uiteindelijk zelf.

Uiterlijk was Theun nauwelijks veranderd, maar toen hij me een hand gaf kwam hij met zijn gezicht zo dichtbij dat ik schrok. Hij zag bijna niks meer. Het ergste was dat hij niet meer kon lezen, schrijven deed hij sowieso nauwelijks meer en zijn dochter kwam regelmatig om hem voor te lezen, al was dat toch anders dan zelf een boek in je handen houden. Hij voelde zich een literaire Beethoven, grapte hij zonder erbij te lachen. Op de tast ging hij me voor naar de kamer waar het meubilair niet was verplaatst.

Omdat het een donkere winterdag was, deed hij in de kamers de lichten aan en vroeg of ik koffie wilde. Liever thee. Toen ik hem in het keukentje aarzelend deurtjes zag openmaken en laden opentrekken stelde ik voor te helpen en terwijl hij in de kamer zat zette ik thee.

Hij vroeg of ik dicht naast hem kwam zitten, dan kon hij me beter verstaan en af en toe boog hij zich dicht naar mij toe en zocht door zijn dikke brillenglazen mijn gezicht af. Wat hij zoal

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 394 02-10-2020 16:18

deed overdag? Muziek kon hij alleen hard beluisteren en dat wilde hij zijn buren niet aandoen. Hij deed voor hoe hij tv keek door op tien centimeter voor het apparaat te gaan zitten en met zijn gezicht het scherm af te speuren. Dat was erg vermoeiend, dus ging hij vroeg naar bed. Henriëtte? Die zat in een verzorgingstehuis en iedereen raadde hem aan daar ook naartoe te gaan maar dat wilde hij nog niet. Hij zou dat verliezen wat hem zijn hele leven had gedreven: vrijheid. Veel van zijn romans waren daar voorbeelden van – nee, je vrijheid geef je niet zomaar op.

Buiten was het intussen gaan regenen en de druppels stroomden langs de ramen. Het licht van de grote lamp werd er als een vertraagd vuur in weerkaatst.

Ik probeerde het gesprek op de actuele politieke situatie te brengen, maar het was alsof hij, ook na herhaald roepen, niet verstond wat ik zei, want hij reageerde alleen maar met een hoofdschudden. Ik zweeg en hij zuchtte, het verleden omhulde hem. Wanneer hij opkeek glimlachte hij, maar zijn ogen glansden.

Hij vroeg of ik een borrel wilde, maar toen ik dat alleen wilde als hij er ook eentje nam, besloten we ervan af te zien.

Hij vond het prettig dat we daar zo zaten, terwijl hij af en toe zuchtte om zijn vertwijfeling de baas te blijven. Een leven zonder de ogen waarmee je geschreven en gelezen hebt, zonder de oren waarmee je muziek en de menselijke stem hebt beluisterd, is alsof je tastend een weg zoekt door een onderaardse tunnel waarvan je niet weet waar die heen leidt.

Bij mijn afscheid zocht ik naar iets opbeurends, iets dat verlichting zou kunnen geven, een uitzicht op troost, maar uiteindelijk zei ik dat hij misschien toch moest overwegen bij Henriëtte te gaan wonen, waarop hij zwijgend knikte en onzeker glimlachte.

De nu druilerige regen trok het wateroppervlak in de grachten strak en de bomen glinsterden. Toen ik de jas tegen mijn hals

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 395 02-10-2020 16:18

trok had ik spijt van mijn laatste woorden. Waarom had ik niet gezegd: je hebt gelijk Theun, geef je vrijheid niet op, verdedig je met hand en tand en laat je er niet onder krijgen. In plaats daarvan had ik hem de weg naar een roemloos einde voorgesteld. Een pijnlijk slotakkoord waar ik toen meteen spijt van had, ook nu nog, terwijl ik weer rondloop in deze herinneringen.

Balans - Een winter vol verhalen - REV2.indd 396 02-10-2020 16:18